

EMPAR NAVARRO I GINER

Arrels de l'escola valenciana

Exposició comissariada per **Carmen Agulló**.

Disseny gràfic de **Cèsar Amiguet**.

Correcció lingüística a càrrec d'**Antoni Vizcarro**.

Fotos cedides per la **Família Thous Bayarri**; **Vicenta Doménech Antonino**, **Marisa Durán Doménech**, **Berta Roca Doménech** i **Teresa Doménech Casaña**. Altres imatges, procedents de diferents fons documentals.

Agraïments: **Paloma Mora** de TV ON Producciones

Una iniciativa de:

Escola valenciana

activistespelvalencia.org

Amb la col·laboració de:

**GENERALITAT
VALENCIANA**

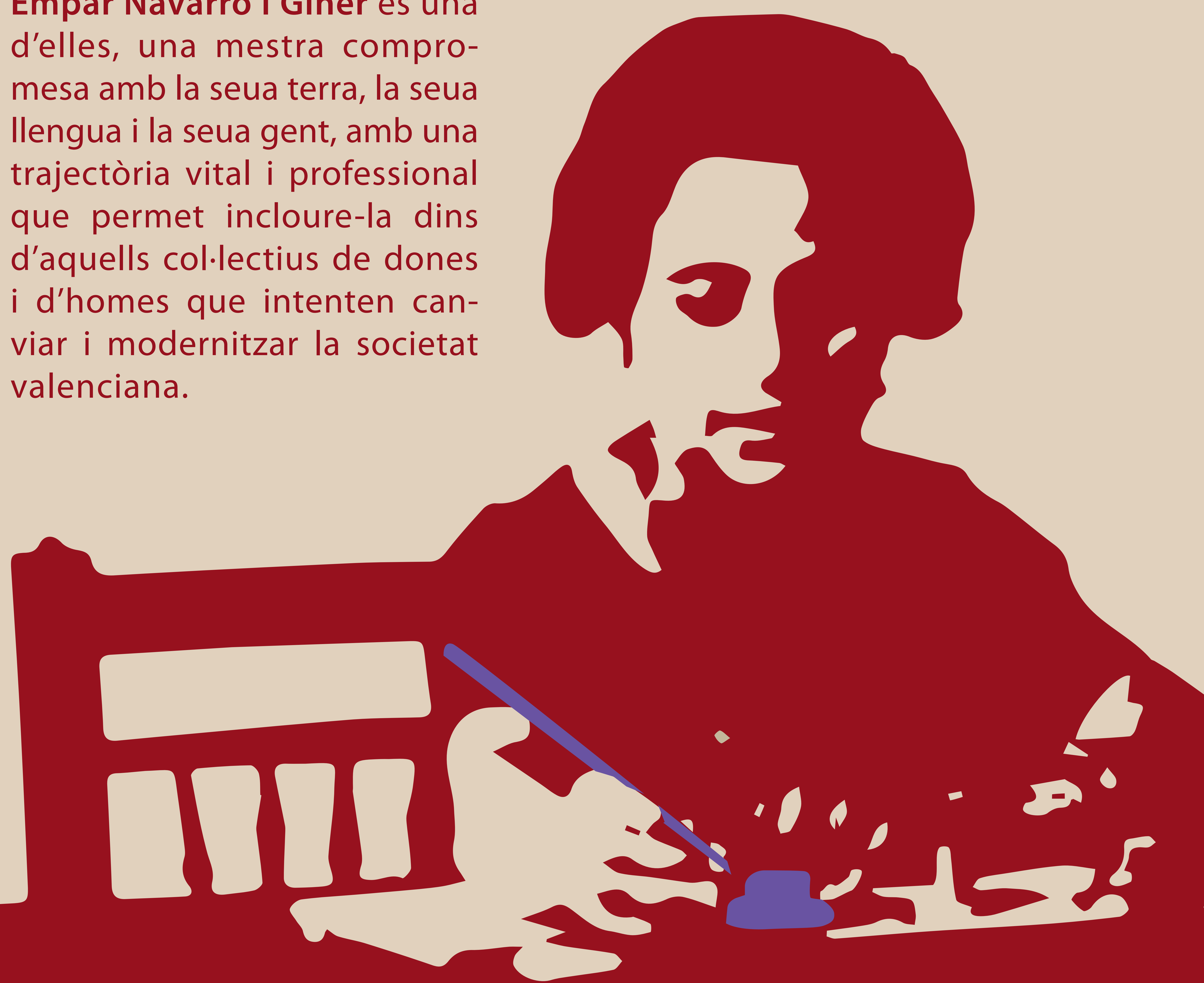
Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

**SEMPRE
TEUA**

La teua llengua

1 INTRODUCCIÓ

La construcció d'una escola valenciana arrelada al País és fruit del treball de centenars de persones al llarg del temps. **Empar Navarro i Giner** és una d'elles, una mestra compromesa amb la seua terra, la seua llengua i la seua gent, amb una trajectòria vital i professional que permet incloure-la dins d'aquells col·lectius de dones i d'homes que intenten canviar i modernitzar la societat valenciana.

Nascuda amb el segle XX, serà protagonista de totes les lluites que marcaran aquest temps: dona feminista, treballarà per aconseguir la igualtat entre homes i dones; ciutadana republicana, participarà de manera activa en partits, associacions i sindicats per construir una societat justa, lliure i solidària; treballadora de l'ensenyament, renovarà l'escola per fer-la activa, democràtica, alegre i en valencià, la llengua pròpia de milers i milers de xiquetes i xiquets.

En els temps republicans va fer pinya amb altres companyes i companys per transformar l'escola i la societat. Semblava que la utopia era possible i que l'escola valenciana seria una realitat.

Però el somni es va trencar de soca-rel. El despertar va ser dur. Les il·lusions foren aixafades i la repressió més dura va caure sobre ella. Temps de presó, de sancions, de separació de la seua professió. Temps de silenci... però també de lluita sorda i constant, sense doblegar-se ni trencar-se.

Vos convidem a fer una passejada de la seua mà per la nostra història. Deixeu-vos acompanyar per una mestra apassionada i vital, i coneixereu com col·lectius de mestres van posar els fonaments de l'actual escola valenciana. Amb la força de la mata de jonc.

2 NAIXEMENT, PRIMERS ANYS, MAGISTERI

Al carrer de la Tapineria, en ple centre de la València antiga, va nèixer un 27 de novembre de 1900, María de los Desamparados Navarro Giner, filla de l'ebenista Manuel, d'ascendència aragonesa, i d'Eulàlia, natural de Murla.

Els seus primers anys, els viuria entre l'espai urbà de la capital valenciana i el rural de Murla, on estava arrelada la seua família materna.

Allí entraria en contacte amb les tradicions populars, els paisatges, els costums i la llengua de la Marina, que marcarien la seua infantesa, adolescència i primera joventut. Un marc espacial i vivencial que coincideix amb el d'altres dues destacades mestres valencianistes: Maria Ibars i Carme Miquel.

Als 15 anys es matricula en Magisteri a l'Escola Normal de dones de València, ubicada en l'actual Ajuntament. Seria una excel·lent estudiant, marcada per dues professores: Maria Carbonell, qui l'aproparà a l'estima per la seua terra des de la vessant de la llengua i del coneixement del medi, i Angelina Carnicer, qui li mostrarà l'esperit de la *Institución Libre de Enseñanza* i li ensenyarà les didàctiques renovadores de l'escola nova.

En 1920 obté el títol de mestra i continua formant-se. Cursa les especialitats de *pàrvuls* i de *disminuïts físics i psíquics*, i obté el títol de mestra puericultora.

Una completa formació dirigida a la millor educació de la primera infància.

Foto: Excursió a Sagunt (1919)

3 UNA MESTRA APASSIONADA, UNES ESCOLES VITALS

Treballadora de l'ensenyament, l'any 1925, en una data tan simbòlica com el 8 de març, comença a exercir el seu ofici de mestra. S'incorpora a l'escola de Salines (l'Alt Vinalopó), i d'allí es trasllada a Parcent (la Marina Alta, 1926-1930), mentre assisteix a cursos de renovació pedagògica.

Eixida amb alumnes de l'escola de Parcent

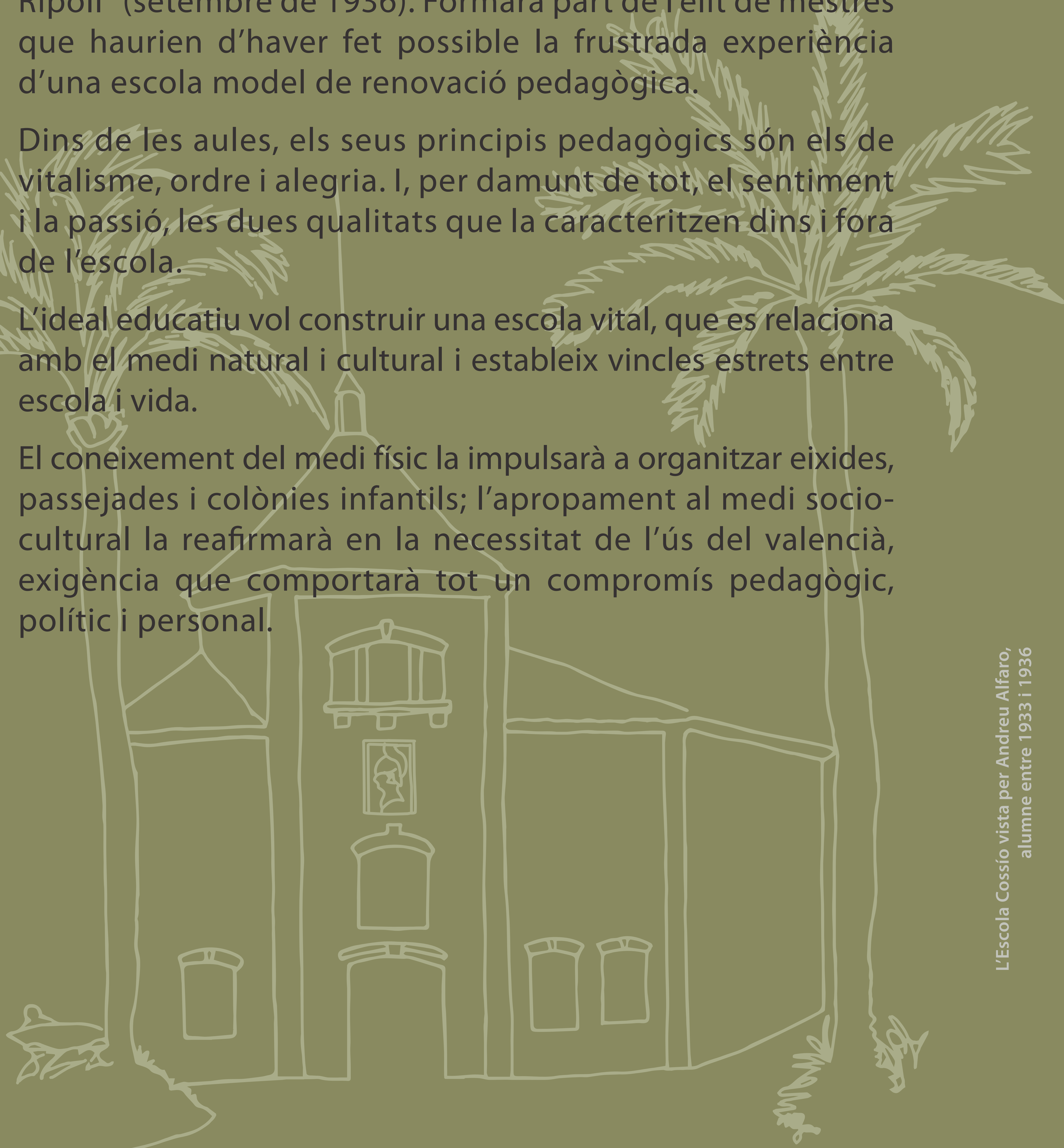
Més tard, exercirà en la secció de primària de l'*Escuela Cossío* de València (1930-1933), una escola privada, fundada per intel·lectuals republicans vinculats a la *Institución Libre de Enseñanza*.

Torna en 1933 a l'escola pública, a la unitària de xiquetes 2 d'Alfafar (l'Horta), on estarà fins que, a proposta del *Patronato Escolar de los Establecimientos dependientes de la Diputación de Valencia*, serà nomenada mestra de la Beneficència, transformada en Institut d'Assistència Social "Maestro Ripoll" (setembre de 1936). Formarà part de l'elit de mestres que haurien d'haver fet possible la frustrada experiència d'una escola model de renovació pedagògica.

Dins de les aules, els seus principis pedagògics són els de vitalisme, ordre i alegria. I, per damunt de tot, el sentiment i la passió, les dues qualitats que la caracteritzen dins i fora de l'escola.

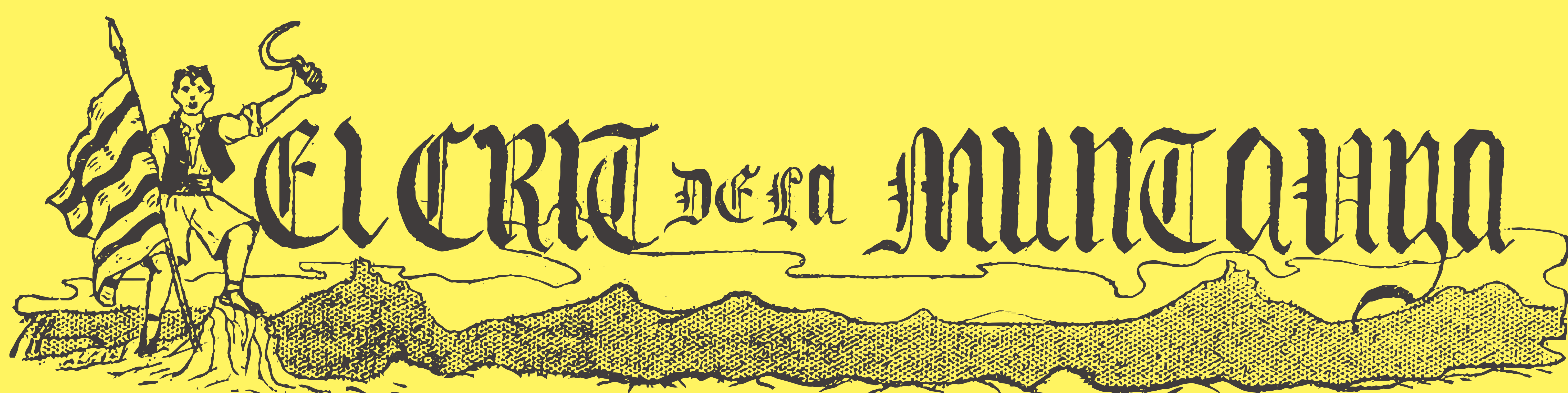
L'ideal educatiu vol construir una escola vital, que es relaciona amb el medi natural i cultural i estableix vincles estrets entre escola i vida.

El coneixement del medi físic la impulsarà a organitzar eixides, passejades i colònies infantils; l'apropament al medi socio-cultural la reafirmarà en la necessitat de l'ús del valencià, exigència que comportarà tot un compromís pedagògic, polític i personal.

L'Escola Cossío vista per Andreu Alfaro, alumne entre 1933 i 1936

4 PER UNA ESCOLA VALENCIANA

Vinculada des de jove als cercles valencianistes, inicialment es relaciona amb els regionalistes propers al tradicionalisme, que inclouen en el seu programa la defensa del valencià.

Aquesta relació la duu a participar en un dels moments pioners del valencianisme: l'assemblea de la *Nostra Parla* (juliol 1922), en què intervingueren Carles Salvador, Bernat Ortín, Pasqual Asins, Maximilià Thous Llorens...

Dins de la secció *El valencià a l'escola* fa una crítica, des de la seua formació de mestra d'infantil, a l'ensenyament que no és en la llengua materna, sinó en una llengua estranya per a l'infant, cosa que dificulta el seu aprenentatge.

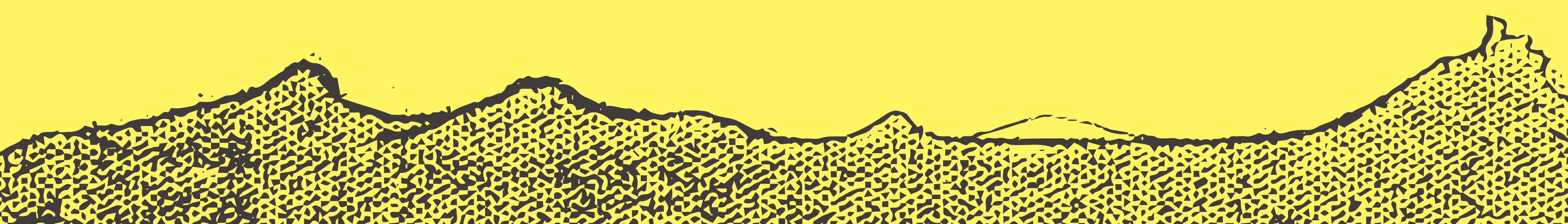
Exposa el seu pla d'introducció del valencià a l'escola i l'obligació dels mestres de conèixer-lo: *"deu començar l'ensenyança dels nens en valencià en les localitats valencianes; després s'ensenyarà el castellà; en els pobles on es parle valencià deuen conèixer-lo i parlar-lo els mestres. Creació d'una classe de valencià en la Normal; als mestres de pobles valencians que desconeguen el valencià se'ls concedix un plaç prudencial per a que'l coneguen"*.

El seu pensament es basa en autors clàssics —Vives i Comenius—, en la pràctica de diferents països, en especial Bèlgica, i en la seua experiència de mestra. Destaca la profunda relació que existeix entre sentiment i pensament, un fet que, com a dona i mestra, havia observat en la seua pràctica diària i que condiciona l'aprenentatge de la llengua.

M

Maximilià Thous vist per l'artista republicà Luis Dubón

5 L'ESCOLA VALENCIANA EN LA II REPUBLICA

EL CAMÍ

La Constitució de la II República marca les directrius per implantar una educació pública, laica, activa, que ha de fer del treball l'eix de l'ensenyament, i que tindrà com a objectiu formar persones solidàries.

Al mateix temps, la promulgació del decret de bilingüisme, que autoritza l'ensenyament en les llengües maternes, proporciona un nou impuls als intents valencianistes ajornats durant la dictadura primo-riverista.

El setmanari *El Camí* es converteix en el portaveu del professorat nacionalista. En les seues pàgines se'ns informa de la celebració anual de les *Setmanes Culturals Valencianes* que organitzava el *Centre d'Actuació Valencianista*, on s'inclou un *Dia del Mestre*. Aquesta jornada reuneix mestres de tot el País interessades i interessats a analitzar problemes pedagògics i debatre sobre la renovació pedagògica i la valencianització de l'escola.

En la Conversa Pedagògica de la II *Setmana* (1933), és tractat el tema "L'idioma valencià a les escoles" per part d'Enric Soler i Godes, Baldomer Vendrell, Lambert Castelló i Prudenci Alcón. Empar hi farà una esmena. I quan Enric Soler i Godes exposa la necessitat de crear una associació de mestres valencianistes, ella li dona suport. Uns mesos després es legalitza l'*Associació de Mestres Valencians*. Empar en seria elegida presidenta.

El camí cap la construcció de l'escola valenciana s'iniciava.

6 MESTRES QUE FAN PINYA

Els anys republicans fomentaran l'associacionisme entre mestres. Sorgiran nombrosos grups per lluitar per la renovació pedagògica i per la recuperació i difusió del fet valencià, en l'àmbit lingüístic, pedagògic, polític i social.

Carles Salvador donarà un nou impuls a l'*Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*, seguidora del model de la Protectora Catalana. Fundada al primer trimestre de 1934, Empar en serà membre i col·laboradora. Recordem el seu parlament sobre el valencià dedicat als xiquets i a les xiquetes en la III Festa d'Infants –València 1936–.

La llengua era un instrument, una eina de treball més en la immensa tasca de la reconstrucció nacional. Calien associacions i partits que dugueren a la lluita política les reivindicacions sociopolítiques. Afiliada a l'*Agrupació Valencianista Republicana* (1933), la seua evolució cap a postures d'esquerreres la durà a formar part del nucli fundador del *Partit Valencianista d'Esquerreres* –del Comité Polític del qual serà membre i també presidenta de la seua Junta Administrativa–, i a formar part de la *Unión de Escritores y Artistas Proletarios*, precursora de l'*Aliança d'Intel·lectuals per la Defensa de la Cultura* (1935), a favor d'una pedagogia popular basada en el manifest "Educació popular i educació del poble", redactat per Enric Navarro i Borràs.

El seu compromís professional la duu a afiliar-se a la *Federación Valenciana de Trabajadores de la Enseñanza -FVTE-UGT* (1935), del comité de direcció de la qual formarà part com a bibliotecària. Igual càrrec exercirà en el *Seminario de Pedagogía*, dirigit per Francisco Alcayde Vilar.

7 EL COMPROMÍS FEMINISTA

Política i feminista, afrontaria la defensa dels drets de les dones des dels àmbits teòric i pràctic, i escriuria les seues idees mentre militava en organitzacions feministes.

De jove, és el seu un feminisme regeneracionista. Reivindica l'accés de les dones a l'educació i considera que en elles radica l'esperança d'un futur millor.

La seua trajectòria vital la radicalitza i exigirà la plena igualtat de drets, civils i laborals. A l'educació, afegirà la plena incorporació de les dones al treball, encara que sense abandonar el seu paper de creadores de vida.

Mítin del 8 març de 1936,
Teatre Serrano de València

Dibuix inspirat en una foto
de José Lázaro Bayarri

Casada el 1928 amb el mestre, escriptor i polític valencianista, Maximilià Thous Llorens, compartiren militància política i sindical, inquietuds professionals i literàries, somnis per una societat més justa, i un fill, Albert (1931), qui viuria amb ella quan es divorciaren (1938).

En representació del PVE, participarà en la campanya electoral del 36 formant part del Comité del *Frente Popular Femenino* (FPF). Tindrà un paper destacat com a propagandista a través de la premsa, la ràdio i també com a oradora en nombrosos actes.

Aquesta visibilitat es veurà reforçada per la seua presència en manifestacions multitudinàries de dones com la del 8 de març de 1936, que reunirà més de 30.000 dones, o en la de suport al govern de Largo Caballero (1937), on formaria part de la capçalera de dones amb Dolores Ibárruri, Emilia Elias, Enriqueta Agut, Consuelo Barber...

8 TEMPS DE GUERRA

El període bèl·lic va permetre que moltes dones accediren a l'espai públic fins aleshores reservat als homes. Empar intensificarà la seua activitat en les vessants propagandística, educativa i social.

Afiliada al *Partit Comunista*, intervindrà en mítings i al·locucions radiofòniques, formarà part del comitè de redacció de la revista *Pasionaria*, dirigida per Manolita Ballester, i serà col·laboradora de la premsa periòdica *Ayuda i Verdad*.

crònica

Membre del *Comité Provincial de Mujeres Antifascistas de València*, intervindrà en festivals, mítings i manifestacions, i assistirà al *Congreso Internacional de Mujeres contra la guerra y el fascismo* a París (juliol de 1937).

El seu feminisme és ara d'esquerres, socialista, amb un programa d'acció que reivindica el dret de les dones al treball, per aconseguir la independència econòmica i social, la creació d'escoles infantils i menjadors que faciliten la seua incorporació al treball, i la d'escoles per poder adquirir cultura i formació professional. Tot un seguit de drets i deures dirigits a guanyar la guerra, la llibertat i la vida.

Incansable, continuaria la seua autoformació. Plurilingüe com era, va començar a estudiar rus, de manera que, segons declarava, a més del castellà coneixia “*francés, nociones de italiano, valenciano (correctamente), estudios preliminares de ruso*”.

Al 1938 seria mecanògrafa en el *Servicio de Información Militar*, quan n'era responsable el seu cosí Enric Francés Giner. Aquest treball tindria importants conseqüències en el procés repressor que sobre ella exerciria el franquisme.

9 CAPTIVES I DESARMADES

Les modernes ciutadanes republicanes patien una doble repressió: per ser d'esquerres i per trencar els models tradicionals de dona.

Un escamot de falangistes la detindria l'agost del 1939 en el seu domicili del carrer del Pintor Salvador Abril, junt a Luisa Agut Armer i Enriqueta Armer Pons. Totes tres serien empresonades al Convent de Santa Clara. Allí coincidirien amb les mestres Francisca Sanchis i Genoveva Pons, i la inspectora Àngela Sempere. Mestres en tota situació, organitzarien representacions teatrals i una escola per alfabetitzar les preses.

Calificación penal Los hechos referidos anteriormente son constitutivos del delito de adhesión a la rebelión para ambas procesadas, con la ~~tencia~~ agravante de perversidad y trascendencia del daño en el Amparo Navarro.-

Penas que se piden la de MUERTE, para Amparo Navarro, y la de 30 años RECLUSION MAYOR, en cuanto a Luisa Agut, accesorias y responsabilidad civil sin determinación de cuantía.-

Valencia del Cid a 25 de Agosto de 1939
AÑO DE LA VICTORIA El Fiscal Jefe,

el Fiscal Jefe

Sotmesa a procediment sumaríssim d'urgència, compareixia davant del Consell de Guerra Permanent núm. 2, presidit pel coronel Batlle. La Fiscalia de Guerra demana la **pena de mort**, però la defensa va al·legar que els fets no estaven demostrats i el veredict va ser absolutori.

L'expedient fou retornat al Jutjat Militar per a la seua revisió i ampliació de diligències. En novembre de 1941 es decreta presó atenuada, i pot eixir en llibertat condicional. En total, trenta-tres mesos entre reixes.

Otrosí digo:

Paral·lelament, és sotmesa a depuració com a membre del Magisteri. La primera mesura, preventiva i punitiva, fou la de cobrar un terç del sou. El seu expedient recull que se li endossen els càrrecs de ser d'idees marxistes, propagandista roja, mala professional i estar separada del seu espòs.

La comissió D remet a la *Superior* de Madrid la proposta de sanció: l'expulsió. Seria ratificada en maig de 1941. Per dues voltes li serà denegada la revisió, malgrat l'abundant documentació al seu favor signada per autoritats civils i religioses de Múrcia i València.

En 1963 el *Juzgado Superior de Revisiones* la reintegra amb la sanció de trasllat dins de la província durant cinc anys i inhabilitació per exercir càrrecs directius i de confiança. Havien transcorregut 24 anys sense exercir la docència.

10 LA LLARGA NIT DEL FRANQUISME I LA REPRESA

L'expulsió del Magisteri la va confinar en un llarg exili interior dins de la seua pròpia ciutat, encara que, igual que tants altres companys i companyes, mai no es va doblegar ni trencar.

A l'eixir en llibertat, treballarà com a administrativa en el Negociat d'Empadronament de l'Ajuntament de València, però amb motiu de la convocatòria del referèndum del 1947 realitzarà manifestacions contra el Govern, i el governador civil li imposarà una multa de 1.000 ptes. i 30 dies d'arrest, que complirà en la presó de dones.

Acomiadada de l'Ajuntament, treballarà com administrativa als establiments Noel.

Al complir 63 anys serà readmesa en el Magisteri i reprendrà el seu ofici de mestra a l'escola d'Albalat dels Sorells (l'Horta Nord), i després a Murla (la Marina Alta), on es jubilarà el 1970.

Mort Franco, reapareix públicament l'any 1981, en l'acte amb què l'Ajuntament de València va commemorar el 50 aniversari de la consecució del vot per a les dones espanyoles. En una mesa rodona, acompanyada de Pilar Soler, va recordar la seua contribució a l'obtenció d'aquest i d'altres drets ciutadans.

El pas del temps va afectar la seua salut. Es va veure obligada a romandre a casa, circumstància que a ella, dona lliure i vital, li resultava especialment dolorosa.

La darrera lluita la va tenir contra la dura malaltia que causaria la seua mort, el 24 de desembre de 1986.

11 LLINATGES DE MESTRES VALENCIANES

Fer llata, trenar vímet, teixir fils... accions que requereixen molts elements que s'entrellacen per, tots plegats, donar cos a una obra inacabable que sempre pot continuar ampliant-se.

Empar Navarro és una baula en la cadena de mestres renovadores. Ella ha begut de **Maria Carbonell**, i ha estat companya de **Maria Ibars** i de **Carme Doménech**. Mestres de diferents ideologies, unides per la passió per l'escola.

Un llinatge de renovació pedagògica que el franquisme va intentar trencar, però que mai va deixar d'existir. Vides de mestres anònimes que han teixit una escola valenciana pública i de qualitat. Llinatges de mestres que han anat transmetent-se de mà en mà la flama de l'entusiasme per l'educació, espurnes que han encès en el seu alumnat l'estima per la seua llengua i la seua terra.

D'esquerra a dreta:

Maria Carbonell, Maria Ibars,
Empar Navarro, Carme Doménech,
Carme Miquel i Empar Granell

Volem recuperar els noms de les que ens marcaren el camí, com **Empar Granell**, **Carme Miquel**, les que han format part del Moviment Cooperatiu d'Escola Popular, dels col·lectius de mestres dels anys 70 i 80, dels MRP... i tantes i tantes altres que construïren i continuen construint una escola valenciana.

Totes elles són les nostres arrels, però també han estat les llavors que han donat el fruit de l'actual escola pública i valenciana.

A totes elles, **gràcies**.